

Analysis of The Role of Geographical Sources of Power in the Geopolitical Crises of The Islamic World; The Case Study of Nagorno-Karabakh and Kashmir Crisis)Sajed Bahramijaf¹ | Daraya Mazandarani² | Rasul Eydi³

Received Date: 2024/09/15

Accept Date: 2024/12/23

Cite: Bahramijaf, S., Mazandarani, D. and Eydi, R. (2025). Analysis of The Role of Geographical Sources of Power in the Geopolitical Crises of The Islamic World; The Case Study of Nagorno-Karabakh and Kashmir Crisis). *Crisis Studies of the Islamic World*, 12(2), 55-81.

DOI: 10.27834/CSIW.2411.1480.2.37.5**Abstract**

The present study aims to investigate the comparative analysis of the impact of power geography components, including natural resources, strategic location, and ethno-religious composition, on the two geopolitical crises of Karabakh and Kashmir. The main question of the present study is how power geography resources, including components such as natural resources, strategic location, ethno-religious composition, and human dimensions, have affected the relations between power actors and deepened the geopolitical crises of Karabakh and Kashmir. The methodology of this study is based on comparative analysis, which examines the role and effects of these components in the escalation of crises. The research hypothesis is based on the fact that regional and international competitions, along with ethnic and religious divisions, have complicated and prolonged the conflicts especially in the two crises of Karabakh and Kashmir, and prevented sustainable solutions from being reached. The research results show that both Karabakh and Kashmir, as strategic regions in the Islamic world with valuable natural resources, are engaged in long-term conflicts that are influenced by the rivalries of major and regional powers. In Karabakh, the ethnic and religious composition between Armenians and Azeris, the role of Russia and Turkey, and the water and mineral resources have directly influenced the escalation of the war and conflict. In Kashmir, religious conflicts between Muslims and Hindus, the role of China and Pakistan, and the importance of water resources especially for agriculture and drinking water supply, are among the main factors in the escalation of the crisis between India and Pakistan. The human dimensions of these crises including widespread displacement, destruction of infrastructure, and social unrest have fueled the deepening of ethnic and religious hostilities and prevented the achievement of lasting peace.

Keywords: Geopolitical crisis, Karabagh, Kashmir, Geographical sources of power, Islamic world

¹. Postdoctoral Researcher, Department of Political Geography, Faculty of Literature and Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Bahramijaf93@gmail.com

². PhD student in Political Geography, Department of Geography, Faculty of Literature and Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Khorasan Razavi, Iran. (Corresponding author). Darya.Mazdrani@mail.um.ac.ir

³. Master of Arts in Political Geography, Department of Political Geography, Faculty of Literature and Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. Eydi85@gmail.com

1. Introduction

Geopolitical crises represent some of the most complex and protracted conflicts in world politics, sustained by overlapping historical, ethnic, religious, and geographical dynamics. This article provides a comparative analysis of the Karabakh and Kashmir crises, focusing on the role of geographical power resources in their escalation and endurance. The disputes over Karabakh and Kashmir are prominent examples of such conflicts, deeply embedded in both regional rivalries and international power competition.

Beyond their military and security dimensions, these crises carry profound geopolitical significance due to their Ethnic and Religious Diversity and strategic locations. This article adopts a comparative approach to examine how geographical power resources have contributed to the escalation and persistence of the Karabakh and Kashmir conflicts, thereby providing broader insights into the roots of similar geopolitical crises worldwide.

2. Theoretical Framework

This study draws on the principles of critical geopolitics and theories of competition over geographical power resources. Key factors—including strategic location, access to vital natural resources, ethno-religious composition, and the role of external actors—are conceptualized as power resources that underpin geopolitical crises.

Within this framework, a geopolitical crisis is defined as a conflict in which actors at multiple levels—local, national, regional, and global—compete for control over geographical resources and strategic positions. Complementary concepts of human security and nation-state building are also employed to capture the social and domestic dimensions of these conflicts.

3. Research Method

This research adopts a qualitative methodology with a comparative strategy. Using a descriptive–analytical approach, it examines various dimensions of the Karabakh and Kashmir crises within the proposed theoretical framework. Data are derived primarily from library research, including specialized books, peer-reviewed articles, historical documents, and international reports.

4. Discussion

4.1. Ethnic and Religious Diversity

- Karabakh: The Armenian-Christian majority within a state dominated by an Azerbaijani-Muslim (Shia) population has fueled deep ethnic and religious tensions. Historical Armenian claims clash with Azerbaijan's national sovereignty, reinforcing conflict lines.
- Kashmir: A Muslim-majority region under the authority of Hindu-majority India lies at the core of the dispute. This identity-based tension has strengthened demands for self-determination and turned Kashmir into a central national security issue for India.

4.2. Strategic Location and Geopolitical Rivalries

- Karabakh: Situated in the South Caucasus—Russia's strategic backyard and a bridge between Europe and Asia—the region's proximity to energy transit corridors (e.g., the Baku–Tbilisi–Ceyhan pipeline) heightens its geo-economic and geostrategic importance.
- Kashmir: Located at the intersection of three nuclear powers (India, Pakistan, and China), Kashmir is directly tied to the security concerns of all three. As the source of major rivers sustaining millions downstream, the region also embodies a hydro-political dimension.

4.3. Natural Resources

- Karabakh: Rich mineral deposits, including gold, copper, and zinc, add economic incentives to the ideological and security dimensions of the conflict.
- Kashmir: Water constitutes the most critical resource. Control over the headwaters of the Indus and Punjab rivers grants India significant leverage under the 1960 Indus Waters Treaty, posing existential concerns for Pakistan.

4.4. Foreign Power Interventions

- Karabakh: The conflict has become a proxy arena. Russia (Armenia's traditional backer), Turkey (Azerbaijan's ally on ethno-linguistic grounds), and Israel (a major arms supplier to Azerbaijan) play central roles. Pakistan also supports Azerbaijan, largely due to its rivalry with India.
- Kashmir: The crisis is intertwined with the nuclear rivalry between India and Pakistan. Pakistan supports separatist groups, while India responds militarily. China, due to its claims in Ladakh and strategic ties with Pakistan, further complicates the conflict.

4.5. Human Consequences

- Mass Displacement: Both conflicts have generated large refugee populations through repeated wars and forced displacement.

- **Human Rights Violations:** Reports highlight systematic violations, including crackdowns, restrictions on civil liberties, and the use of force against civilians—particularly acute in Kashmir.
- **Destruction of Infrastructure:** Repeated damage to economic, educational, and health infrastructure has hindered human development and exacerbated hardship in both regions.

5. Conclusion and Recommendations

The comparative analysis of Karabakh and Kashmir shows that, despite their distinct historical and domestic contexts, both crises follow a similar geopolitical pattern. The intersection of imbalanced ethno-religious structures, sensitive strategic locations, contested natural resources, and external interventions has entrenched these disputes as protracted and intractable conflicts. Local disputes quickly escalate into broader regional rivalries—what can be described as a modern “great game”—diminishing prospects for peaceful resolution. To reduce the Ethnic and Religious conflict recommended that:

- **Strengthening Multilateral Diplomacy:** Advance negotiations through impartial international organizations (e.g., the United Nations) or credible mediators acceptable to all parties.
- **Establishing Regional Cooperation Regimes:** Develop joint mechanisms for managing shared resources (particularly water) to foster positive interdependence and reduce tensions.
- **Prioritizing Human Security:** Focus on decreasing human suffering, protecting fundamental rights and freedoms, and initiating socio-economic reconstruction in conflict-affected areas.
- **Reducing Resource Dependency:** Diversify economic structures to decrease reliance on contentious natural resources, thereby reducing their role as drivers of conflict.

تحلیل نقش منابع جغرافیایی قدرت در بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام (نمونه موردی: بحران قره باغ و کشمیر)

ساجد بهرامی جاف^۱ | دریا مازندرانی^۲ | رسول عیدی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۱۵

استناد: بهرامی جاف، ساجد، مازندرانی، دریا، و عیدی، رسول. (۱۴۰۴). تحلیل نقش منابع جغرافیایی قدرت در بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام (نمونه موردی: بحران قره باغ و کشمیر). *بحران پژوهی جهان اسلام*, ۱۲(۲), ۵۵-۸۱.

DOI: 10.27834/CSIW.2411.1480.2.37.5

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی تحلیلی- تطبیقی تأثیر مؤلفه‌های جغرافیای قدرت از جمله منابع طبیعی، موقعیت استراتژیک و ترکیب قومی- مذهبی در دو بحران ژئوپلیتیکی قره باغ و کشمیر انجام شده است. پرسش اصلی تحقیق این است که چگونه منابع جغرافیای قدرت شامل مؤلفه‌هایی نظیر منابع طبیعی، موقعیت استراتژیک، ترکیب قومی- مذهبی و ابعاد انسانی در روابط بازیگران قدرت تأثیر گذاشته و موجب تعمیق بحران‌های ژئوپلیتیکی قره باغ و کشمیر شده‌اند. روش‌شناسی این پژوهش مبتنی بر تحلیل تطبیقی است که در آن به بررسی نقش و تأثیرات این مؤلفه‌ها در تشدید بحران‌ها پرداخته می‌شود. فرضیه پژوهش بر این اساس استوار است که رقابت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی در کنار شکاف‌های قومی- مذهبی، به‌ویژه در دو بحران قره باغ و کشمیر، باعث پیچیدگی و طولانی شدن درگیری‌ها و مانع از رسیدن به راه‌حل‌های پایدار شده‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که قره باغ و کشمیر، هر دو به‌عنوان مناطق استراتژیک در جهان اسلام با منابع طبیعی ارزشمند، درگیر منازعات طولانی مدتی هستند که تحت تأثیر رقابت‌های قدرت‌های بزرگ و منطقه‌ای قرار گرفته‌اند. در قره باغ، ترکیب قومی- مذهبی میان ارامنه و آذری‌ها، نقش روسیه و ترکیه و منابع آبی و معدنی به‌طور مستقیم بر تشدید جنگ و منازعه تأثیر گذاشته است. در کشمیر، تضادهای مذهبی میان مسلمانان و هندوها، نقش چین و پاکستان و اهمیت منابع آبی به‌ویژه برای کشاورزی و تأمین آب شرب، از عوامل اصلی تشدید بحران میان هند و پاکستان است. ابعاد انسانی این بحران‌ها از جمله آوارگی‌های گسترده، تخریب زیرساخت‌ها و ناآرامی‌های اجتماعی به تعمیق خصومت‌های قومی و مذهبی دامن زده و مانع از دستیابی به صلح پایدار شده است.

واژگان کلیدی: بحران ژئوپلیتیک، قره باغ، کشمیر، منابع جغرافیایی قدرت، جهان اسلام

^۱ پژوهشگر پسا دکتری، گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

Bahramijaf93@gmail.com

^۲ دانشجو دکتری جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، خراسان رضوی،

ایران. (نویسنده مسئول) Darya.Mazdrani@mail.um.ac.ir

^۳ کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیای سیاسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران،

ایران. Eydi85@gmail.com

مقدمه

بحران به وضعیتی اطلاق می‌شود که با تهدید شدید، عدم قطعیت و احساس فوریت همراه است. اغلب مفهوم بحران با وضعیت حاد محیط و اوضاع و احوال غیرطبیعی از قبیل تشنج اجتماعی، سیاسی، در هم آشفته‌گی و ضعف امنیت تجسم می‌شود. بحران‌هایی که در عرصه جهان، چه در سطح داخلی کشورها و چه در سطح خارجی و بین‌المللی شکل گرفته‌اند، اغلب ماهیت ژئوپلیتیکی دارند؛ زیرا فلسفه و منشأ بحران‌ها جغرافیایی است و یک ارزش، پدیده و عامل جغرافیایی چه به طور مستقیم و یا غیرمستقیم در آفرینش آن‌ها نقش دارد. این بحران‌ها تعادل سیستم را از بین برده و نظم را در سیستم‌های محلی، منطقه‌ای و بین‌المللی مختل می‌سازند. از طرفی قابلیت برنامه‌ریزی به‌خصوص برنامه‌ریزی‌های توسعه را با مشکل مواجه می‌کنند. تضادهای قومی، فرهنگی، تاریخی، دینی و ژئوپلیتیک جزء عوامل زمینه‌ساز بروز بحران‌ها هستند و بازیگرانی که در صدد گسترش قدرت خود هستند، تلاش می‌کنند تا زمینه ایجاد بحران در حوزه جغرافیایی کشور رقیب را ایجاد کنند. بحران ژئوپلیتیک وضعیتی است که در آن منابع جغرافیایی قدرت منبع اصلی منازعه، کشمکش، اختلاف و غیره میان بازیگران در مناسبات محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی باشد. به بیان دیگر بحران ژئوپلیتیک زمانی ایجاد می‌شود که بازیگران در مناسبات محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی خود روی یک یا چند منبع جغرافیایی قدرت با یکدیگر اختلاف داشته باشند و به رقابت بپردازند (جان‌پرور، ۱۳۹۷: ۱۰۱) (Janprover, 2018: 101). بحران‌های ژئوپلیتیکی همواره به‌عنوان یکی از پیچیده‌ترین و طولانی‌ترین چالش‌های بین‌المللی مطرح بوده‌اند که از دل ترکیبی از عوامل تاریخی، قومی، مذهبی و سیاسی شکل گرفته‌اند. این بحران‌ها به دلیل ماهیت چندلایه و در هم تنیده خود، نه تنها به درگیری‌های داخلی منجر شده‌اند، بلکه زمینه را برای مداخلات خارجی و رقابت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی فراهم کرده‌اند. بحران‌های قره‌باغ و کشمیر نمونه‌هایی از بحران‌های ژئوپلیتیکی هستند که در بستر رقابت‌های قدرت‌های بزرگ و تأثیر منابع جغرافیایی قدرت در منطقه جهان اسلام قرار دارند. این بحران‌ها، علاوه بر ابعاد نظامی و سیاسی از پیچیدگی‌های قومی و مذهبی نیز برخوردارند که آن‌ها را به بحران‌هایی قابل توجه در دنیای اسلام تبدیل می‌کند. قره‌باغ، منطقه‌ای کوهستانی با موقعیت ژئوپلیتیکی حساس، از دیرباز محل اختلاف میان ارمنستان و آذربایجان بوده است. این اختلافات پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی به‌طور جدی‌تری نمایان گشت و باعث شد که این منطقه به کانون درگیری‌های نظامی و نزاع‌های سیاسی تبدیل شود. ترکیب قومی و مذهبی متفاوت ارامنه مسیحی و آذری‌های مسلمان

در این منطقه، تنش‌های اجتماعی و سیاسی را تقویت کرده و به یکی از عوامل اصلی منازعات تبدیل شده است. همزمان، دخالت قدرت‌های منطقه‌ای مانند روسیه و ترکیه و همچنین تغییرات در سیاست‌های بین‌المللی این قدرت‌ها، بحران قره‌باغ را به یکی از نقاط محوری رقابت‌های ژئوپلیتیکی در قفقاز تبدیل کرده است. افزون بر این، وجود منابع طبیعی ارزشمند نظیر آب و معادن در این منطقه به افزایش حساسیت طرفین نسبت به کنترل آن دامن زده است. در سوی دیگر، کشمیر به‌عنوان یکی از طولانی‌ترین منازعات در منطقه جنوب آسیا، از زمان استقلال هند و پاکستان در سال ۱۹۴۷ به محل اختلاف دائمی میان این دو کشور تبدیل شده است. این منطقه که اکثریت جمعیت آن را مسلمانان تشکیل می‌دهند؛ به دلیل قرار گرفتن در مرزهای حساس هند، پاکستان و چین، اهمیت استراتژیک فوق‌العاده‌ای دارد. علاوه بر این، منابع آبی حیاتی که از این منطقه سرچشمه می‌گیرند، به یکی از اصلی‌ترین محورهای رقابت‌های ژئوپلیتیکی میان هند و پاکستان تبدیل شده است. در این راستا تحقیق حاضر به تحلیل چگونگی نقش‌آفرینی منابع جغرافیای قدرت در تشدید این دو بحران در جهان اسلام پرداخته و تفاوت‌ها و تشابهات موجود میان آن‌ها را بررسی می‌نماید.

۱- مباحث نظری

بحران نوعی تهدید علیه تعادل و پایداری سیستم‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است که نیازمند واکنش فوری است. این تهدید ممکن است از منابع متعددی ناشی شود؛ از جمله فشارهای داخلی و خارجی بر سیستم‌های حکومتی، ناهنجاری‌های اقتصادی، یا تغییرات در الگوهای جغرافیایی و جمعیتی (Kahn et al, 2013: 379). در این میان، یکی از مهم‌ترین انواع بحران‌هایی که در نظریه‌های ژئوپلیتیک و علوم سیاسی به‌طور گسترده مورد مطالعه قرار می‌گیرد، بحران ژئوپلیتیکی است (جان‌پرور و همکاران، ۱۳۹۹: ۷۴) (Janprover et al., 2019: 74). بحران ژئوپلیتیکی به وضعیتی اشاره دارد که در آن منابع جغرافیایی قدرت، منبع اصلی منازعه و کشمکش بین بازیگران سیاسی در سطوح فروملی، ملی، منطقه‌ای و جهانی می‌شود. بحران ژئوپلیتیکی به‌ویژه زمانی رخ می‌دهد که بازیگران مختلف در تعاملات سیاسی و اقتصادی خود بر سر کنترل یا تسلط بر این منابع جغرافیایی وارد منازعه می‌شوند (جان‌پرور، ۱۳۹۷: ۱۱۰) (Janprover, 2018: 110). مؤلفه‌های جغرافیایی به‌عنوان یکی از عوامل کلیدی در شکل‌گیری و تشدید بحران‌های ژئوپلیتیکی نقش محوری دارند و به‌واسطه تأثیرگذاری آن‌ها بر قدرت و نفوذ بازیگران، در فلسفه

ژئوپلیتیک اهمیت ویژه‌ای یافته‌اند (Valigholizadeh & Karimi, 2016: 174). مؤلفه‌های جغرافیایی، مفاهیم متنوعی را شامل می‌شوند که هر یک می‌توانند به عنوان پایه‌ای برای تجزیه و تحلیل بحران‌های ژئوپلیتیکی مورد استفاده قرار گیرند (Erfan, 2021: 39). نخستین مؤلفه جغرافیایی که باید به آن توجه کرد، قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی است. این مفهوم از نظریه‌های کلاسیک موازنه قدرت در فلسفه سیاسی سرچشمه می‌گیرد. طبق این نظریه‌ها، قدرت در نظام بین‌المللی به‌طور طبیعی در حالت تعادل نیست و بازیگران مختلف همواره در حال تلاش برای افزایش یا حفظ قدرت خود هستند (جان‌پرور و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۱۳) (Janprever et al., 1402: 113). قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی در چنین فضایی به‌عنوان بازیگرانی ظاهر می‌شوند که از موقعیت جغرافیایی خود به‌عنوان ابزاری برای اعمال نفوذ و گسترش حوزه‌های قدرت استفاده می‌کنند (Grygiel, 2006: 19). جغرافیا به‌عنوان یک عنصر ثابت و غیرقابل تغییر، نقش بنیادینی در شکل‌دهی به تعاملات سیاسی بازی می‌کند. بنابراین، قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی نه تنها از لحاظ توان نظامی و اقتصادی، بلکه از منظر جغرافیایی نیز به دنبال ایجاد موازنه قدرت هستند (Crane & Grove, 2018). ترکیب قومی و مذهبی، بر پایه نظریه‌های فرهنگی و هویتی قرار دارد که بیان می‌کنند فرهنگ، مذهب و قومیت، به‌عنوان عناصر مهمی در شکل‌دهی به هویت‌های سیاسی عمل می‌نمایند (Sobolewska et al, 2015: 277). ترکیب‌های قومی و مذهبی می‌توانند به‌عنوان منابعی برای تمایز و حتی منازعه در نظر گرفته شوند؛ زیرا این تفاوت‌ها به‌طور طبیعی باعث ایجاد گسل‌های اجتماعی و سیاسی در جوامع می‌شوند (Reynal-Querol, 2020: 31). تضادهای قومی و مذهبی به دلیل نقش هویت‌های فرهنگی در تعریف و تبیین منافع سیاسی، زمینه‌ساز درگیری‌ها و بحران‌ها هستند. این مؤلفه در بسیاری از نظریه‌های هویتی و فرهنگی به‌عنوان یکی از عوامل اصلی در شکل‌گیری بحران‌های ژئوپلیتیکی مطرح شده است (Vinson, 2018: 41). فلسفه سیاسی در این زمینه تأکید دارد که تنوع هویتی می‌تواند به‌عنوان عاملی برای تقویت یا تضعیف ثبات سیاسی عمل کند؛ به‌ویژه زمانی که این هویت‌ها با تقسیمات جغرافیایی تلاقی پیدا می‌کنند (Bazzi & Gudgeon, 2021: 240). منابع طبیعی به‌عنوان بخشی از دارایی‌های استراتژیک، می‌توانند به‌عنوان ابزارهای اقتصادی و سیاسی در روابط بین‌الملل استفاده شوند. نظریه‌پردازانی همچون هالفورد مکیندر و نیکلاس اسپایکمن به اهمیت منابع طبیعی در تأمین امنیت و افزایش قدرت کشورها اشاره کرده‌اند و بیان می‌کنند که کنترل بر این منابع به‌طور مستقیم بر توانایی‌های استراتژیک کشورها تأثیر می‌گذارد (بهرامی‌جاف و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۲۸)

(Bahrami-Jaf et al., 1401: 228). از این منظر، جغرافیا نه تنها به عنوان یک چارچوب محیطی، بلکه به عنوان منبعی از قدرت اقتصادی و سیاسی در نظر گرفته می‌شود که می‌تواند پایه گذار رقابت‌های بین‌المللی و منازعات ژئوپلیتیکی باشد (Markowitz & Fariss, 2017: 82). ابعاد انسانی، به‌طور خاص با نظریه‌های امنیت انسانی در ارتباط است. امنیت انسانی به معنای گسترده‌تری از امنیت صرفاً نظامی اشاره دارد و شامل ابعاد اقتصادی، اجتماعی، بهداشتی و حتی محیط‌زیستی نیز می‌شود (UNDP, 1994). از نظر فلسفی، انسان‌ها به‌عنوان بازیگران اصلی در ساختارهای سیاسی و اقتصادی، نه تنها تحت تأثیر محیط جغرافیایی قرار دارند، بلکه خود نیز به‌عنوان عاملان فعال در شکل‌گیری و تشدید بحران‌های ژئوپلیتیکی عمل می‌کنند. نظریه‌های مرتبط با امنیت انسانی بیان می‌کنند که نادیده گرفتن نیازهای اولیه انسان‌ها مانند غذا، بهداشت، آموزش و مسکن، می‌تواند به‌عنوان یکی از عوامل اصلی در ایجاد و تشدید بحران‌ها عمل کند (Chruzik, 2019: 249). در این چارچوب، بحران‌های ژئوپلیتیکی نه تنها ناشی از رقابت‌های قدرت‌های بین‌المللی یا منابع طبیعی هستند، بلکه ناشی از فشارهای اجتماعی و اقتصادی هستند که از ناتوانی در تأمین نیازهای انسانی ناشی می‌شوند.

۲- روش تحقیق

پژوهش حاضر با هدف بررسی تطبیقی بحران‌های ژئوپلیتیکی قره‌باغ و کشمیر و تحلیل نقش عوامل مختلف در شکل‌گیری و تداوم این منازعات از روش تحقیق کیفی بهره می‌برد. به دلیل پیچیدگی و چندلایه بودن این بحران‌ها، رویکرد تحلیلی برای بررسی ابعاد مختلف آن‌ها به کار گرفته شده است. از آنجا که مطالعه به‌صورت مقایسه‌ای انجام می‌شود؛ از روش تطبیقی بهره گرفته شده تا شباهت‌ها و تفاوت‌های موجود بین این دو بحران تحلیل گردد. داده‌های این پژوهش از طریق منابع علمی، اسناد تاریخی و گزارش‌های بین‌المللی جمع‌آوری می‌شوند.

۳- یافته‌های پژوهش

۳-۱- بررسی تطبیقی نقش ترکیب قومی و مذهبی در شکل‌گیری و تشدید بحران ژئوپلیتیکی قره‌باغ و کشمیر

قره‌باغ، به‌طور سنتی محل زندگی دو گروه قومی ارمنی و آذری می‌باشد و همواره به دلیل تنش‌های تاریخی، هویتی و مذهبی میان این دو ملت، شاهد درگیری‌های سیاسی و نظامی بوده

است. ریشه‌های این تنش به قرن‌ها قبل بازمی‌گردد؛ زمانی که امپراتوری‌های روسیه، ایران و عثمانی بر این منطقه تسلط داشتند و ساختار جمعیتی آن را تحت تأثیر قرار دادند. در دوران امپراتوری روسیه و سپس اتحاد جماهیر شوروی، سیاست‌های جمعیتی و اداری، این منطقه را به کانون رقابت قومی تبدیل کرد. در دوره شوروی، قره‌باغ به‌عنوان یک منطقه خودمختار درون جمهوری آذربایجان باقی ماند؛ اما با فروپاشی شوروی در اوایل دهه ۱۹۹۰، این تضادها از یک تنش قومی-مذهبی داخلی به یک بحران ژئوپلیتیکی تمام‌عیار بدل شد که به جنگ گسترده میان ارمنستان و آذربایجان انجامید (Jannatov, 2016: 158). ارمنه قره‌باغ که عمدتاً پیرو کلیسای حواری ارمنی هستند، این منطقه را بخشی از هویت تاریخی و فرهنگی خود می‌دانند و همواره به دنبال پیوند سیاسی و ملی با ارمنستان بوده‌اند (Cavoukian, 2013: 714). در مقابل، آذری‌ها که اکثراً مسلمان شیعه هستند، قره‌باغ را بخش جدایی‌ناپذیر از قلمرو آذربایجان می‌دانند و آن را نمادی از تمامیت ارضی خود تلقی می‌کنند. این تفاوت‌های قومی-مذهبی، همواره یکی از مهم‌ترین عوامل تنش‌های پایدار میان دو ملت بوده است. این شکاف قومی و مذهبی پس از استقلال آذربایجان و ارمنستان، به‌طور قابل توجهی تشدید و به جنگ اول قره‌باغ (۱۹۹۲-۱۹۹۴) منجر شد. در جریان این جنگ، ارمنه با حمایت ارمنستان، کنترل قره‌باغ و هفت منطقه اطراف آن را به دست گرفتند که نتیجه آن آوارگی بیش از ۷۰۰ هزار آذری از قره‌باغ و مناطق همجوار بود. این جابجایی‌های قومی، یک تغییر بنیادین در ترکیب جمعیتی منطقه ایجاد کرد و بی‌اعتمادی و خصومت‌های قومی و مذهبی میان دو ملت را عمیق‌تر ساخت. تا سال ۲۰۲۰، زمانی که آذربایجان در جنگ دوم قره‌باغ توانست بخش‌های وسیعی از این منطقه را تحت کنترل خود درآورد، این خصومت‌ها به شکل جنگی دوباره بروز پیدا کرد. تصرف مجدد این مناطق توسط آذربایجان، منجر به آوارگی بخش زیادی از جمعیت ارمنی شد و تغییرات جمعیتی جدیدی را به وجود آورد (Torres, 2021: 7).

از سوی دیگر در کشمیر، ترکیب قومی و مذهبی به‌ویژه در ارتباط با مسلمانان و هندوها نقش محوری در تشدید بحران داشته است (Luka, 2021: 4). این منطقه که به‌طور تاریخی اکثریتی مسلمان داشته است؛ از سال ۱۹۴۷ تحت کنترل دولت هند با اکثریت هندو قرار دارد. با تقسیم شبه‌قاره هند و تشکیل کشورهای هند و پاکستان، کشمیر به یکی از حساس‌ترین نقاط درگیری میان این دو کشور تبدیل شد (Hill & Motwani, 2017: 126). ریشه این بحران، تضاد مذهبی میان اکثریت مسلمان کشمیر و حکومت مرکزی هند با اکثریت هندو است. بسیاری از مسلمانان کشمیر به دلیل اشتراکات فرهنگی و دینی، تمایل پیوستن به پاکستان را داشتند؛ درحالی که دولت

هند به دنبال حفظ تمامیت ارضی خود و جلوگیری از جدایی کشمیر بود. این اختلافات مذهبی، یکی از اصلی‌ترین عوامل اعتراضات داخلی و ناآرامی‌های گسترده در کشمیر بوده است (James & Özdamar, 2005: 452). از دید بسیاری از مسلمانان کشمیر، سیاست‌های هند در این منطقه نه تنها منجر به سرکوب مذهبی شده، بلکه هویت فرهنگی و اسلامی آنان را نیز تهدید کرده است. به‌عنوان نمونه، لغو خودمختاری ویژه جامو و کشمیر در سال ۲۰۱۹ توسط دولت هند، خشم گسترده‌ای در میان مسلمانان این منطقه برانگیخت و به افزایش ناآرامی‌ها و سرکوب امنیتی شدیدتر منجر شد. در واکنش به این اعتراضات، دولت هند نیروهای امنیتی گسترده‌ای را در کشمیر مستقر کرده است که این امر به نقض حقوق بشر و افزایش بی‌اعتمادی میان مسلمانان کشمیر و حکومت هند دامن زده است. در کنار این مسائل داخلی، پاکستان نیز به‌عنوان حامی گروه‌های جدایی‌طلب مسلمان در کشمیر در این بحران دخالت کرده است. دولت پاکستان از گروه‌های مسلح مانند لشکر طیبه و جیش محمد که به انجام حملات علیه نیروهای هندی در کشمیر متهم شده‌اند، حمایت کرده است (Schofield, 2008: 84). این موضوع باعث شده که هند، پاکستان را به دامن زدن به تروریسم متهم کند و درگیری‌های نظامی میان دو کشور به شکل دوره‌ای ادامه داشته باشد (محمدنیا و پورحسن، ۱۴۰۲: ۵) (Mohammad Nia & Pourhassan, 2024).

(5).

بحران‌های قره‌باغ و کشمیر از نظر نقش تضادهای مذهبی و قومی در تشدید درگیری‌ها، شباهت‌های زیادی دارند که ارتباط نزدیکی با بحران‌های گسترده‌تر در جهان اسلام دارد. در قره‌باغ، شکاف میان ارامنه مسیحی و آذری‌های مسلمان به منازعات هویتی و مذهبی دامن زده و ارمنستان با حمایت فرهنگی و مذهبی از ارامنه قره‌باغ، به‌ویژه در برابر آذربایجان و ایران، نقش پررنگی ایفا کرده است. در کشمیر، تضاد مذهبی میان مسلمانان و هندوها موجب تشدید منازعه هند و پاکستان شده است؛ به‌طوری که پاکستان به دلیل اشتراکات مذهبی از مسلمانان کشمیر حمایت می‌کند. هویت قومی در هر دو بحران نقش کلیدی دارد؛ ارامنه و آذری‌ها در قره‌باغ از نظر قومی و مذهبی متمایزند و مسلمانان کشمیر پیوند عمیقی با هویت تاریخی و مذهبی خود در پاکستان دارند. تفاوت‌ها نیز مشهود است. در قره‌باغ، درگیری‌ها عمدتاً حول رقابت‌های ملی و سرزمینی میان ارمنستان و آذربایجان است؛ در حالی که در کشمیر، منازعه مسلمانان برای استقلال یا پیوستن به پاکستان در چارچوب تضادهای سیاسی و استعمارزدایی قرار دارد. در این میان، نقش دولت‌های مرکزی تفاوت‌هایی دارد؛ آذربایجان، ارامنه قره‌باغ را اشغالگر قلمرو خود می‌داند و

برای بازپس‌گیری آن تلاش می‌کند. از سوی دیگر، دولت هند با سرکوب خواسته‌های جدایی‌طلبانه مسلمانان، بر حفظ تمامیت ارضی کشمیر تأکید دارد که به افزایش ناراضی‌های مذهبی و قومی در چارچوب بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام منجر شده است.

۲-۳- بررسی تطبیقی نقش موقعیت استراتژیک در شکل‌گیری و تشدید بحران‌های ژئوپلیتیکی قره‌باغ و کشمیر

قره‌باغ از نظر جغرافیایی در منطقه قفقاز جنوبی واقع شده است که یکی از پل‌های ارتباطی مهم بین اروپا و آسیا محسوب می‌شود (Markedonov, 2017: 4). این منطقه که میان دریای خزر و دریای سیاه قرار دارد، نقشی کلیدی در حمل‌ونقل انرژی و تجارت منطقه‌ای ایفا می‌کند. قفقاز جنوبی نه تنها از نظر اقتصادی و تجاری، بلکه از نظر نظامی و سیاسی نیز برای قدرت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی اهمیت دارد (Peyrouse, 2009: 546). آذربایجان که قره‌باغ را در مجاورت خود دارد، یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان نفت و گاز در منطقه است و منابع انرژی خود را از طریق خطوط لوله استراتژیکی مانند باکو-تفلیس-جیهان و باکو-سوپسا که از نزدیکی قره‌باغ عبور می‌کنند؛ به بازارهای جهانی صادر می‌نماید. این خطوط لوله، به‌ویژه خط لوله باکو-تفلیس-جیهان، برای اقتصاد جهانی، به‌ویژه کشورهای اروپایی که به انرژی منطقه وابسته هستند، اهمیت حیاتی دارد (Rasizade, 2011: 216). امنیت این خطوط انتقال انرژی در سایه مناقشه قره‌باغ همواره در معرض تهدید بوده و این مسئله، نقش ژئوپلیتیکی منطقه را برجسته‌تر کرده است. قره‌باغ همچنین به میدان رقابت قدرت‌های منطقه‌ای، به‌ویژه روسیه و ترکیه تبدیل شده است. روسیه به دلیل تاریخ روابط نزدیک با ارمنستان و اهمیت استراتژیک قفقاز، در تلاش بوده تا از نفوذ ترکیه و ناتو در این منطقه جلوگیری کند. برای روسیه، قفقاز جنوبی یک منطقه حائل حیاتی میان روسیه و غرب است که کنترل بر آن به تثبیت موقعیت مسکو در منطقه کمک می‌کند. سیاست‌های روسیه در قبال منازعه قره‌باغ، همواره با هدف ایجاد توازن میان ارمنستان و آذربایجان و حفظ نفوذ در این منطقه استراتژیک دنبال شده است (Anggraeni, 2022: 344). در مقابل، ترکیه به‌عنوان متحد کلیدی آذربایجان به دلیل موقعیت استراتژیک قره‌باغ و قرارگیری آن در مسیر خطوط انتقال انرژی منطقه، در این بحران نقش فعالی ایفا کرده است. ترکیه علاوه بر حمایت‌های نظامی از آذربایجان، به دنبال تقویت نفوذ ژئوپلیتیکی خود در قفقاز است و با اجرای پروژه‌هایی همچون خط لوله گاز ترانس آناتولی، سعی در کاهش وابستگی اروپا به انرژی روسیه و افزایش نقش خود در تأمین انرژی جهانی دارد (Sakal, 2022: 299).

در مقابل، کشمیر به دلیل موقعیت جغرافیایی خود، اهمیت استراتژیک بالایی دارد؛ زیرا در نزدیکی چهار قدرت بزرگ منطقه‌ای یعنی چین، هند، پاکستان و افغانستان واقع شده است. این منطقه نه تنها پل ارتباطی میان جنوب آسیا و آسیای مرکزی محسوب می‌شود، بلکه در تقاطع مسیرهای تجاری و نظامی مهمی قرار دارد که برای هر یک از این کشورها اهمیت استراتژیکی دارد (Wagner & Stanzel, 2020: 4). کشمیر دارای جغرافیای کوهستانی و صعب‌العبور است که این امر، هم برای دفاع نظامی و هم برای انجام عملیات استراتژیک اهمیت دارد. تاریخ منازعات کشمیر نشان می‌دهد که تسلط بر این منطقه، دسترسی به مسیرهای تجاری و نظامی حیاتی را فراهم می‌کند؛ به همین دلیل کشمیر همواره نقطه درگیری میان هند و پاکستان بوده است (Bhan & Bose, 2020: 352). یکی از نکات کلیدی در موقعیت استراتژیک کشمیر، نزدیکی آن به چین و افغانستان است. برای هند، کنترل کشمیر به معنای تأمین امنیت مرزهای شمالی در برابر چین و پاکستان است؛ درحالی‌که پاکستان این منطقه را از نظر راهبردی برای دفاع از امنیت ملی و تأمین منابع آبی خود حیاتی می‌داند (Sheikh, 2015: 4). علاوه بر این، کشمیر منبع اصلی چندین رودخانه بزرگ است که برای تأمین آب شرب و کشاورزی در هر دو کشور هند و پاکستان حیاتی است. رودخانه‌های جلوم، چناب و سند که از کشمیر سرچشمه می‌گیرند، نه تنها برای تأمین منابع آبی این دو کشور مهم هستند (Shukla & Ali, 2018: 392)، بلکه کنترل بر این منابع به یکی از محورهای اصلی درگیری‌های ژئوپلیتیکی میان هند و پاکستان تبدیل شده است. هند با ساخت سدها و کنترل جریان آب این رودخانه‌ها، به دنبال تقویت موقعیت استراتژیک خود در برابر پاکستان بوده است. این مسئله به یکی از عوامل تشدید تنش‌ها میان دو کشور تبدیل شده است و پاکستان به دلیل وابستگی شدید به منابع آبی کشمیر، همواره به دنبال نفوذ بیشتر در این منطقه بوده است (Munir et al, 2021: 256). موقعیت جغرافیایی کشمیر در مجاورت منابع آبی حیاتی به این منازعه ابعاد پیچیده‌تری داده است و همین مسئله، این منطقه را به یکی از کانون‌های دائمی درگیری‌های نظامی تبدیل کرده است.

مقایسه تطبیقی موقعیت استراتژیک قره‌باغ و کشمیر نشان می‌دهد که این عامل در هر دو بحران نقش کلیدی در تحولات ژئوپلیتیکی جهان اسلام داشته است. در قره‌باغ، نزدیکی به خطوط انتقال انرژی و اهمیت این منطقه به‌عنوان پل ارتباطی بین اروپا و آسیا، آن را از نظر اقتصادی و ژئوپلیتیکی به یکی از کانون‌های رقابت‌های منطقه‌ای و جهانی تبدیل کرده است. این موقعیت استراتژیک، رقابت قدرت‌های منطقه‌ای مانند روسیه و ترکیه و همچنین کشورهای غربی را تشدید

کرده است. کنترل بر این منطقه برای دسترسی به بازارهای جهانی و منابع انرژی، به‌ویژه در زمینه بحران‌های انرژی و امنیت جهانی، اهمیت ویژه‌ای دارد. در کشمیر، موقعیت استراتژیک به دلیل نزدیکی به چین، افغانستان و پاکستان و منابع آبی حیاتی، باعث حساسیت شدید هند و پاکستان شده است. کشمیر در اینجا به‌عنوان نقطه‌ای کلیدی برای موازنه قدرت در جنوب آسیا و تأمین امنیت مرزها عمل کرده و تهدیدات متناوبی از نظر ژئوپلیتیک برای جهان اسلام به همراه داشته است. این مناطق با موقعیت‌های استراتژیک خود به موضوعات بین‌المللی تبدیل شده‌اند و رقابت‌های بین بازیگران داخلی و خارجی را شدت بخشیده‌اند که این امر خود باعث پیچیدگی تلاش‌های صلح‌آمیز و گسترش منازعات شده است.

۳-۳- بررسی تطبیقی نقش منابع طبیعی در شکل‌گیری و تشدید بحران‌های ژئوپلیتیکی قره‌باغ و کشمیر

در قره‌باغ، منابع طبیعی به‌ویژه منابع آبی و زمین‌های کشاورزی، نقش عمده‌ای در بحران داشته است. این منطقه به دلیل جغرافیای خاص خود و قرار گرفتن در ناحیه‌ای کوهستانی با رودخانه‌ها و چشمه‌های طبیعی، دارای منابع آبی حیاتی برای کشاورزی و شرب است (Tagiyev & Zeynalova, 2023: 20). رودخانه ارس، که در جنوب قره‌باغ جریان دارد، یکی از منابع مهم آب در منطقه محسوب می‌شود و کنترل بر آن برای هر دو طرف درگیر یک اولویت راهبردی است؛ به‌ویژه در مناطقی که کشاورزی وابسته به این منابع است، دسترسی به آب یکی از محورهای اصلی درگیری‌ها بوده است. مناطق اطراف قره‌باغ به دلیل زمین‌های کشاورزی حاصل‌خیز و منابع آبی ارزشمند، همواره برای هر دو کشور اهمیت اقتصادی داشته است (Ahmadov, 2020: 5) و از این رو کنترل این مناطق به یکی از اهداف اصلی طرف‌های درگیر تبدیل شده است. علاوه بر این، منابع معدنی قره‌باغ نیز از دیگر عوامل ژئوپلیتیکی این درگیری هستند. این منطقه به دلیل زمین‌های کوهستانی خود، دارای معادن طلا، مس و آهن است که استخراج و بهره‌برداری از آن‌ها برای اقتصاد جنگ‌زده آذربایجان و ارمنستان اهمیت دارد. به‌عنوان مثال، معدن «ژد» که یکی از بزرگ‌ترین معادن طلای منطقه محسوب می‌شود، در مرز ارمنستان و قره‌باغ قرار دارد و رقابت بر سر کنترل آن یکی از مسائل کلیدی منازعات اخیر بوده است. ارمنستان و آذربایجان هر دو به دنبال بهره‌برداری از این منابع معدنی هستند تا از طریق آن‌ها اقتصاد خود را تقویت کرده و هزینه‌های جنگ را تأمین کنند. رقابت بر سر منابع معدنی، یکی از دلایل تداوم جنگ و منازعه میان دو کشور شده است. علاوه بر این، منابع جنگلی قره‌باغ به‌ویژه در مناطق

کوهستانی آن، نقش مهمی در تأمین نیازهای محلی به چوب و سایر محصولات جنگلی دارد که کنترل این مناطق به‌ویژه در دوران جنگ و درگیری‌های مسلحانه برای تأمین سوخت و مواد خام حیاتی است (5: Basharov et al, 2021).

در کشمیر، منابع طبیعی به‌ویژه منابع آبی نقش بسیار مهمی در تشدید منازعه میان هند و پاکستان ایفا کرده است. رودخانه‌های بزرگ مانند سند، جلوم و چناب که از کشمیر سرچشمه می‌گیرند، به‌عنوان منابع حیاتی آب برای هر دو کشور مطرح هستند. این منابع آبی نه تنها برای تأمین آب شرب جمعیت‌های بزرگی از هند و پاکستان اهمیت دارند، بلکه در کشاورزی و تولید برق نیز نقش حیاتی ایفا می‌کنند. پاکستان به‌شدت به آب این رودخانه‌ها وابسته است، به‌طوری که حدود ۹۰ درصد از کشاورزی این کشور متکی به آب رودخانه سند و شاخه‌های آن از کشمیر است. کنترل بر این منابع آبی برای هر دو کشور، به‌ویژه پاکستان که اقتصاد و امنیت غذایی آن به این منابع بستگی دارد؛ از اهمیت راهبردی بالایی برخوردار است. هند با ساخت سدها و پروژه‌های آبیاری در کشمیر تلاش کرده است تا کنترل خود بر این منابع را تقویت کند و از این طریق قدرت چانه‌زنی بیشتری در مقابل پاکستان به دست آورد. این اقدام هند، به‌طور مستقیم باعث افزایش تنش‌ها میان دو کشور شده و یکی از دلایل اصلی تشدید بحران در کشمیر بوده است (Shukla, A., & Ali, 2018: 396). علاوه بر منابع آبی، کشمیر به دلیل موقعیت جغرافیایی خود و دارا بودن مناطق جنگلی گسترده و کوهستانی، از منابع طبیعی دیگری نیز بهره‌مند است. این منابع شامل جنگل‌های وسیع، مراتع و منابع معدنی می‌شود که برای اقتصاد محلی اهمیت دارند. مناطق جنگلی کشمیر، نقش حیاتی در تأمین چوب و دیگر منابع جنگلی دارند و همواره به‌عنوان یک منبع اقتصادی برای مردم محلی و همچنین دولت هند مطرح بوده‌اند. کنترل بر این منابع، به‌ویژه در مناطق مرزی کشمیر، یکی از دلایل درگیری‌های نظامی و رقابت میان نیروهای امنیتی هند و گروه‌های شبه‌نظامی بوده است. علاوه بر این، کشمیر دارای معادن سنگ‌های گران‌بها از جمله یاقوت کبود است که در سطح جهانی شهرت دارد. این معادن به‌عنوان منبع مهمی برای تجارت و اقتصاد محلی مطرح هستند و نقش مهمی در رقابت‌های اقتصادی منطقه‌ای دارند (Malkani, 2020: 665).

در مقایسه بحران‌های قره‌باغ و کشمیر، منابع طبیعی به‌ویژه منابع آبی و معدنی، عامل اساسی در تشدید بحران‌ها و منازعات در این مناطق بوده‌اند و ارتباط مستقیمی با بحران‌های ژئوپلیتیکی در جهان اسلام دارند. در قره‌باغ، منابع آبی و معادن مهمی همچون طلا و مس، نقشی حیاتی در تأمین

مالی جنگ و اقتصاد منطقه ایفا کرده‌اند. ضعف در مدیریت این منابع و بهره‌برداری غیرقانونی، رقابت‌های داخلی و بین‌المللی را تشدید کرده و تحولات ژئوپلیتیکی جهان اسلام را دچار پیچیدگی کرده است. در کشمیر، منابع آبی، به دلیل وابستگی حیاتی پاکستان به رودخانه‌های این منطقه، جزء مهم‌ترین عوامل درگیری‌ها هستند. اقدامات هند در ساخت سدها و پروژه‌های آبیاری بدون در نظر گرفتن نیازهای پاکستان و تأثیرات زیست‌محیطی، موجب افزایش تنش‌ها و نارضایتی در میان مسلمانان کشمیر شده است. منابع معدنی و جنگلی در کشمیر نیز به‌عنوان منبع اقتصادی محلی مطرح هستند و این به‌شدت بر پیچیدگی بحران‌ها در چارچوب رقابت‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام تأثیر گذاشته است. ضعف در مدیریت منابع طبیعی و رقابت بر سر کنترل آن‌ها، این بحران‌ها را طولانی‌تر و پیچیده‌تر کرده است.

۳-۴- بررسی تطبیقی نقش قدرت‌های مداخله‌گر در شکل‌گیری و تشدید بحران‌های ژئوپلیتیکی قره‌باغ و کشمیر

در بحران قره‌باغ، روسیه همواره به‌عنوان بازیگر کلیدی نقش دوگانه‌ای ایفا کرده است. مسکو از یک‌سو با ارمنستان، به‌عنوان متحد سنتی خود در قفقاز، دارای پیمان‌های نظامی و امنیتی بوده و از سوی دیگر، روابط اقتصادی و انرژی‌محوری با آذربایجان داشته است (Çakmak & Özşahin, 2023: 981). این سیاست موازنه‌سازی روسیه باعث شد که در جنگ قره‌باغ ۲۰۲۰، مسکو از مداخله مستقیم به نفع ارمنستان خودداری کند؛ عاملی که باعث کاهش نفوذ روسیه در ایروان و تمایل ارمنستان به غرب شد (Chernyavskiy, 2021: 348). پس از جنگ، با تشدید تحریم‌های غرب علیه روسیه به دلیل جنگ اوکراین، مسکو برای حفظ روابط خود با آذربایجان، از سیاست حمایت غیرمستقیم از باکو پیروی کرد (Niftiyev, 2023: 116). ترکیه به‌عنوان یکی از حامیان اصلی آذربایجان، از طریق حمایت نظامی مستقیم، ارسال تسلیحات پیشرفته و ارائه آموزش‌های نظامی، در پیروزی آذربایجان در جنگ ۲۰۲۰ نقش کلیدی داشت (Jovic-Lazic, 2022: 32). پهبادهای نظامی ترکیه، به‌ویژه مدل‌های (بیرق‌دار تی‌بی‌۲)، یکی از عوامل تعیین‌کننده در تغییر موازنه قدرت به نفع آذربایجان بودند. علاوه بر این، ترکیه پس از جنگ، با امضای توافقنامه همکاری نظامی با باکو، حضور خود را در منطقه قفقاز تثبیت کرد و با ایجاد کریدور زنگزور که نخجوان را از طریق خاک ارمنستان به جمهوری آذربایجان متصل می‌کند، نفوذ خود را گسترش داد (Areshev, 2020: 58). پاکستان تنها کشور مسلمان بود که به‌طور رسمی از آذربایجان در جریان جنگ ۲۰۲۰ حمایت کرد و همکاری‌های نظامی و اطلاعاتی میان دو کشور پس از جنگ

تقویت شد (Vernigora & Makarevich, 2023: 81). در مقابل، هند با ارسال سامانه‌های موشکی و تجهیزات نظامی به ارمنستان، تلاش کرد موازنه قدرت را به نفع ایروان تغییر دهد (Nazaryan, 2023: 22). این همکاری‌های نظامی هند و ارمنستان، بخشی از استراتژی گسترده‌تر دهلی نو برای مقابله با نفوذ ترکیه و پاکستان در قفقاز جنوبی است (Fahim, 2019: 42). از سوی دیگر، هند و ارمنستان در زمینه‌های نظامی نیز همکاری‌هایی دارند و دهلی نو به ارمنستان تسلیحات نظامی از جمله سامانه‌های موشکی صادر کرده است که این همکاری‌ها در پی جنگ قره‌باغ تقویت شد (Nazaryan, 2023: 22). اسرائیل نیز یکی از تأثیرگذارترین بازیگران در بحران قره‌باغ بوده است. باکو یکی از بزرگ‌ترین تأمین‌کنندگان نفت اسرائیل است و در مقابل، اسرائیل تجهیزات نظامی پیشرفته از جمله پهپادهای (هرمس ۹۰۰) و سیستم‌های دفاع هوایی را به آذربایجان صادر کرده است (Asgarov, 2020: 189). هدف اسرائیل از این روابط، کاهش نفوذ ایران در قفقاز و ایجاد ائتلافی استراتژیک با آذربایجان بوده است. ایران، به‌عنوان همسایه جنوبی قره‌باغ، به دلیل نگرانی از همکاری نزدیک آذربایجان با اسرائیل و حمایت باکو از جریان‌های قومی آذری در ایران، از ارمنستان حمایت ضمنی کرده است (Şihaliyev, 2023: 34). اما سیاست تهران در این مناقشه محتاطانه بوده و تلاش کرده است موازنه‌ای میان دو کشور برقرار کند. پس از جنگ ۲۰۲۰، آمریکا و اتحادیه اروپا فرصت را برای کاهش نفوذ روسیه در منطقه غنیمت شمرده و با حمایت دیپلماتیک از ارمنستان، به‌دنبال تقویت حضور خود در قفقاز جنوبی هستند (Avetisyan, 2023: 9). واشنگتن و بروکسل با میانجی‌گری در مذاکرات صلح میان ایروان و باکو، تلاش کرده‌اند جایگزین نقش سنتی روسیه در این منطقه شوند.

در مقابل، بحران کشمیر به‌طور عمده تحت تأثیر رقابت‌های ژئوپلیتیکی میان هند و پاکستان بوده است (Aryal & Muneer, 2023: 19). هند و پاکستان از زمان استقلال خود در سال ۱۹۴۷ به‌طور مستقیم بر سر کنترل کشمیر با یکدیگر درگیر بوده‌اند و این منازعه به یکی از طولانی‌ترین و پیچیده‌ترین بحران‌های منطقه‌ای تبدیل شده است. پاکستان به دلیل پیوندهای مذهبی با مسلمانان کشمیر همواره از حقوق آن‌ها دفاع و از گروه‌های جدایی‌طلب و مخالف دولت هند حمایت کرده است. این حمایت‌ها شامل کمک‌های مالی و نظامی به گروه‌های شبه‌نظامی است که در مناطق مرزی کشمیر فعالیت می‌کنند. از دیدگاه پاکستان، کشمیر به‌عنوان یک منطقه استراتژیک و حیاتی برای امنیت ملی این کشور اهمیت دارد و به همین دلیل اسلام‌آباد همواره تلاش کرده است تا با حفظ نفوذ خود در کشمیر، موازنه قدرت در منطقه را به نفع خود تغییر دهد. هند نیز به دلیل

موقعیت استراتژیک کشمیر و اهمیت آن برای تمامیت ارضی کشور، همواره به دنبال حفظ کنترل کامل بر این منطقه بوده است (Hwang, 2019: 30). از دیدگاه هند، کشمیر بخشی از قلمرو غیرقابل تجزیه این کشور است و هرگونه تلاش برای جدایی یا الحاق آن به پاکستان به‌عنوان تهدیدی جدی برای امنیت ملی هند تلقی می‌شود. به همین دلیل، هند به‌طور مداوم از نیروهای نظامی و امنیتی برای سرکوب ناآرامی‌ها و مقابله با گروه‌های جدایی‌طلب در کشمیر استفاده کرده است. نقش دولت هند در کشمیر با استفاده از قدرت نظامی و سیاسی برای حفظ تمامیت ارضی این کشور، به یکی از دلایل اصلی تشدید بحران تبدیل شده است (Mukhtar, 2021: 186) در بحران کشمیر، نقش قدرت‌های بین‌المللی نیز قابل توجه است. آمریکا و چین به‌عنوان دو قدرت بزرگ جهانی، هر یک به دلایل مختلف در این بحران دخیل بوده‌اند. آمریکا به دلیل روابط استراتژیک خود با هند و پاکستان، همواره تلاش کرده است تا به‌عنوان میانجی‌گر در منازعه کشمیر عمل کند. هرچند که ایالات متحده به‌طور مستقیم در این منازعه دخالت نکرده است، اما از طریق دیپلماسی و تلاش برای کاهش تنش‌ها میان هند و پاکستان، به دنبال حفظ ثبات در جنوب آسیا است (Schaffer, 2009: 272). از سوی دیگر، چین که بخشی از کشمیر تحت کنترل خود دارد، به‌طور مداوم از پاکستان در منازعه با هند حمایت کرده است. این حمایت‌ها به‌ویژه در زمینه‌های نظامی و اقتصادی، به پاکستان کمک کرده است تا نفوذ خود را در کشمیر حفظ کند و از توازن قوا در برابر هند دفاع کند (Bredikhin, & Yadykina, 2023: 116).

یکی از تفاوت‌های کلیدی میان بحران‌های قره‌باغ و کشمیر، در نحوه تأثیرگذاری قدرت‌های بین‌المللی و منطقه‌ای بر آن‌ها است. در قره‌باغ، روسیه به‌عنوان میانجی‌گر و حامی ارمنستان و آذربایجان، نقش مهمی در حفظ موازنه قدرت و تأثیرگذاری بر تحولات ژئوپلیتیکی در جهان اسلام ایفا کرده است؛ اما پس از جنگ ۲۰۲۰ و بحران اوکراین، نفوذ مسکو کاهش یافته و فضای رقابت برای افزایش نقش ترکیه و کشورهای غربی در این منطقه فراهم شده است. در کشمیر، رقابت مستقیم میان هند و پاکستان با دخالت‌های محدود قدرت‌های بین‌المللی مانند آمریکا و چین همراه است؛ ولی در این بحران، حمایت‌های غیرمستقیم قدرت‌های منطقه‌ای از جمله چین از پاکستان، به‌خصوص در زمینه رقابت‌های ژئوپلیتیکی میان هند و پاکستان، اهمیت ویژه‌ای دارد. چین با اختلافات مرزی با هند و روابط استراتژیک با پاکستان، به دنبال افزایش نفوذ خود در کشمیر است که رقابت ژئوپلیتیکی را میان هند و چین به اوج رسانده و بحران کشمیر را به یکی از کانون‌های اصلی درگیری‌های مرزی در جهان اسلام تبدیل کرده است.

۳-۵- بررسی تطبیقی نقش ابعاد و پیامدهای انسانی در تشدید بحران‌های ژئوپلیتیکی قره‌باغ و کشمیر

در قره‌باغ، ابعاد انسانی بحران به‌ویژه پس از جنگ‌های متعدد میان ارمنستان و آذربایجان، به‌وضوح نمایان شده است. یکی از بزرگ‌ترین پیامدهای انسانی این بحران، آوارگی گسترده جمعیت‌های غیرنظامی بوده است. در جریان جنگ‌های دهه ۱۹۹۰ و به‌ویژه در جنگ سال ۲۰۲۰، هزاران نفر از مردم قره‌باغ و مناطق اطراف مجبور به ترک خانه‌های خود شدند. این آوارگی‌های گسترده به دلیل درگیری‌های مسلحانه، کشتار غیرنظامیان و تخریب مناطق مسکونی به وجود آمده است. آرامنه قره‌باغ که تا پیش از جنگ ۲۰۲۰ بخش عمده‌ای از این منطقه را تحت کنترل داشتند، پس از شکست نظامی و بازپس‌گیری بخش‌هایی از قره‌باغ توسط آذربایجان، مجبور به ترک خانه‌های خود شدند و به ارمنستان یا مناطق امن‌تری در داخل قره‌باغ مهاجرت کردند. از سوی دیگر، بسیاری از آذری‌ها که در جریان جنگ‌های دهه ۱۹۹۰ از قره‌باغ رانده شده بودند، پس از جنگ ۲۰۲۰ به این مناطق بازگشتند. این جابه‌جایی‌های جمعیتی به یکی از مهم‌ترین عوامل تداوم بی‌ثباتی و تعمیق خصومت‌های قومی و مذهبی در منطقه تبدیل شده است (Gamaghelyan & Romyantsev, 2021: 328). پس از جنگ، این مناطق تحت کنترل آرامنه باقی ماند و بسیاری از آذری‌های آواره نتوانستند به خانه‌های خود بازگردند. در مقابل، پس از جنگ ۲۰۲۰، وضعیت تغییر کرد. با بازپس‌گیری بخش‌های بزرگی از قره‌باغ توسط آذربایجان، بیش از ۱۰۰ هزار ارمنی این منطقه را ترک کردند. این جابجایی‌های اجباری و تغییرات جمعیتی، باعث تعمیق شکاف‌های قومی و مذهبی شد، زیرا هر دو طرف، حضور طرف مقابل را تهدیدی برای امنیت و هویت ملی خود تلقی می‌کردند. بسیاری از آوارگان ارمنی، به ایروان و استان‌های مرزی ارمنستان پناه بردند، در حالی که دولت آذربایجان بازگشت آذری‌های آواره از جنگ ۱۹۹۰ را در اولویت قرار داد (Heese, 2018: 190). مین‌های جنگی، یکی از جدی‌ترین تهدیدهای انسانی در قره‌باغ محسوب می‌شود. پس از جنگ ۲۰۲۰، مین‌های کار گذاشته‌شده در مناطق آزادشده، جان بسیاری از غیرنظامیان را گرفت. آذربایجان پس از جنگ، مجبور شد عملیات گسترده مین‌زدایی انجام دهد، اما همچنان خطر انفجار این مین‌ها در بسیاری از مناطق باقی مانده است. بر اساس گزارش‌های رسمی، از پایان جنگ ۲۰۲۰ تا سال ۲۰۲۳، بیش از ۲۸۰ غیرنظامی در قره‌باغ قربانی مین‌های باقی‌مانده از درگیری‌ها شده‌اند (Marsoobian, 2023: 28). علاوه بر این، بحران انسانی در قره‌باغ باعث افزایش وابستگی مردم به کمک‌های بشردوستانه بین‌المللی شده است. بسیاری از آوارگان و

ساکنان مناطق جنگ‌زده به دلیل تخریب زیرساخت‌های اقتصادی و اجتماعی، به کمک‌های بین‌المللی برای تأمین نیازهای اولیه خود وابسته هستند. این وابستگی به‌ویژه در مناطق تحت کنترل ارمنه قره‌باغ، که به دلیل محاصره اقتصادی و سیاسی با مشکلات بیشتری مواجه هستند، بیشتر احساس می‌شود (Avedissian, 2023: 40).

کشمیر، در کنار درگیری‌های نظامی، همواره شاهد اعتراضات مردمی گسترده‌ای علیه حکومت هند بوده است. سرکوب این اعتراضات و درگیری میان نیروهای امنیتی و معترضان، یکی از اصلی‌ترین عوامل بحران انسانی در این منطقه محسوب می‌شود (Dangroo, 2018: 1052). از سال ۱۹۸۹ که اعتراضات مسلحانه علیه حکومت هند شدت گرفت، بیش از ۴۰ هزار نفر کشته شده‌اند که بخش قابل توجهی از آن‌ها غیرنظامی بوده‌اند (Rizki, & Muquita, 2023: 95). یکی از مهم‌ترین پیامدهای انسانی بحران کشمیر، سرکوب گسترده اعتراضات از سوی نیروهای امنیتی هند است. استفاده از گلوله‌های ساچمه‌ای علیه معترضان، به‌ویژه در اعتراضات سال ۲۰۱۶ پس از کشته شدن برهان وانی (یکی از رهبران جدایی‌طلب)، باعث زخمی و نابینا شدن هزاران نفر شد. بر اساس گزارش‌های حقوق بشری، بیش از ۱۲۰۰ نفر در کشمیر بر اثر اصابت گلوله‌های ساچمه‌ای بینایی خود را از دست داده‌اند (Kaila et al, 2020: 10). آوارگی داخلی و مهاجرت‌های اجباری نیز یکی دیگر از پیامدهای انسانی بحران کشمیر است. بسیاری از خانواده‌های مسلمان کشمیری به دلیل خشونت‌های دولتی و درگیری‌های مداوم، مجبور به ترک خانه‌های خود شده‌اند. همچنین جامعه هندوهای کشمیری (پاندیت‌ها) که پیش از ۱۹۸۹ جمعیتی حدود ۳۰۰ هزار نفر داشتند، در پی شورش‌های مسلحانه علیه هند، مجبور به فرار از کشمیر شدند. در حال حاضر، بسیاری از این خانواده‌ها در اردوگاه‌های پناجویان در دهلی نو و جامو زندگی می‌کنند و هنوز امکان بازگشت آن‌ها فراهم نشده است (Pandow, 2021: 750). تخریب زیرساخت‌های بهداشتی و آموزشی در کشمیر نیز پیامد مستقیم این بحران بوده است. تعطیلی مدارس و دانشگاه‌ها، یکی از مهم‌ترین عوامل افزایش نرخ بی‌سوادی در میان جوانان کشمیری محسوب می‌شود. بر اساس گزارش‌های رسمی، بین سال‌های ۲۰۱۶ تا ۲۰۱۹، بیش از ۵۰۰ مدرسه در کشمیر به دلیل ناآرامی‌ها تعطیل شده‌اند (Brunt & Farooq, 2021: 474). این تعطیلی‌ها، محدودیت‌های گسترده‌ای در دسترسی دانش‌آموزان به آموزش ایجاد کرده و موجب عقب‌ماندگی تحصیلی در منطقه شده است. فروپاشی اقتصادی ناشی از بحران نیز بر زندگی مردم کشمیر تأثیرات عمیقی داشته است. کشمیر که زمانی یکی از مراکز مهم صنعت گردشگری و تولید پارچه‌های دست‌بافت در هند بود، به دلیل

محدودیت‌های امنیتی و کاهش سرمایه‌گذاری، دچار رکود اقتصادی شده است. پس از لغو خودمختاری جامو و کشمیر در سال ۲۰۱۹، هزاران کسب‌وکار محلی تعطیل شدند و نرخ بیکاری در منطقه افزایش یافت. گزارش‌های اقتصادی نشان می‌دهند که بیش از ۴۰۰ هزار نفر در کشمیر، در پی محدودیت‌های اقتصادی و سرکوب‌های امنیتی، شغل خود را از دست داده‌اند (Pattammal, 2021: 261).

در مقایسه ابعاد انسانی دو بحران قره‌باغ و کشمیر، آوارگی گسترده یکی از پیامدهای اصلی و مشترک این منازعات بوده که تأثیرات آن در بستر بحران‌های انسانی در جهان اسلام آشکار است. در قره‌باغ، جنگ‌های مداوم میان ارامنه و آذری‌ها به جابه‌جایی گسترده جمعیتی و تشدید خصومت‌های قومی و مذهبی منجر شده است. این بحران نه تنها بر روی امنیت داخلی ارمنستان و آذربایجان تأثیر گذاشته، بلکه تنش‌ها و بحران‌های انسانی در جهان اسلام را نیز تشدید کرده است. در کشمیر، برخوردهای خشونت‌آمیز دولت هند و ناآرامی‌های مداوم باعث آوارگی داخلی و مهاجرت‌های اجباری مسلمانان شده است و این بحران نیز در عرصه جهانی بر بحران‌های منطقه‌ای در جهان اسلام اثرگذار بوده است. این آوارگی‌ها در هر دو منطقه بازگشت به شرایط عادی را برای مردم دشوار کرده و یکی از عوامل تشدید بحران‌های انسانی در چارچوب بحران‌های ژئوپلیتیکی جهان اسلام به شمار می‌آید. تخریب زیرساخت‌های حیاتی و فروپاشی خدمات بهداشتی و آموزشی، در هر دو منطقه، وضعیت انسانی را تحت تأثیر قرار داده است.

نتیجه‌گیری

بحران‌های ژئوپلیتیکی قره‌باغ و کشمیر به واسطه موقعیت استراتژیک، ترکیب قومی و مذهبی، منابع طبیعی و مداخلات خارجی پیچیدگی‌های فراوانی پیدا کرده‌اند و به درگیری‌های طولانی‌مدت تبدیل شده‌اند که به شکاف‌های عمیق قومی، مذهبی و اقتصادی در داخل و میان کشورهای مختلف جهان اسلام دامن زده‌اند. در بحران قره‌باغ، اختلافات قومی و مذهبی میان ارامنه و آذری‌ها به یکی از عوامل اصلی منازعات تبدیل شده است. پس از فروپاشی شوروی و استقلال آذربایجان و ارمنستان، این شکاف‌ها موجب بروز اختلافات نظامی و کشمکش‌های شدید شد و کنترل بر قره‌باغ به یک مسئله ملی و حیثیتی برای هر دو کشور تبدیل گردید. این بحران همچنین از منظر ژئوپلیتیک در عرصه جهانی اسلام قابل بررسی است؛ زیرا درگیر بودن قدرت‌های بزرگ مانند روسیه و ترکیه در این منطقه و حمایت‌های مذهبی متقابل از سوی ایران و ارمنستان، به

تنش‌های مذهبی در این منطقه دامن زده است. جهان اسلام به‌ویژه در مواجهه با تضادهای قومی-مذهبی و تلاش‌های خارجی برای ایجاد نفوذ در این منطقه، با بحران‌های مشابهی مانند بحران‌های یمن و سوریه روبه‌روست که در آن‌ها نیز مداخلات قدرت‌های جهانی به تشدید درگیری‌ها دامن زده است. در کشمیر، تفاوت‌های مذهبی میان مسلمانان و هندوها عامل اصلی درگیری‌ها میان هند و پاکستان بوده است. ناراضی‌های مردم مسلمان کشمیر از حکومتی که در آن هندوها اکثریت دارند و حمایت‌های پاکستان از گروه‌های جدایی‌طلب مسلمان، بحران را تشدید کرده است. این بحران نه تنها به‌طور مستقیم بر روابط هند و پاکستان تأثیر می‌گذارد، بلکه ابعاد مذهبی و قومی آن در بستر بحران‌های گسترده‌تر جهان اسلام، مانند بحران‌های شیعی-سنی در کشورهای خاورمیانه، قابل مقایسه است. مسلمانان کشمیر نیز همانند بسیاری از مسلمانان دیگر در کشورهای مختلف جهان اسلام، احساس می‌کنند که تحت فشارهای سیاسی و مذهبی قرار دارند و از این رو خواستار استقلال یا پیوستن به پاکستان هستند.

هر دو منطقه از نظر موقعیت استراتژیک اهمیت زیادی دارند. قره‌باغ با منابع طبیعی فراوان و نزدیکی به مسیرهای تجاری و خطوط انتقال انرژی به یکی از کانون‌های رقابت میان قدرت‌های منطقه‌ای چون روسیه و ترکیه تبدیل شده است. این موقعیت باعث شده که بازیگران خارجی برای حفظ نفوذ خود در قفقاز جنوبی در بحران قره‌باغ دخیل شوند. مشابه این مسئله را در خاورمیانه نیز می‌توان مشاهده کرد؛ چراکه منابع انرژی و خطوط انتقال نفت و گاز عامل مهم رقابت‌های ژئوپلیتیکی در جهان اسلام هستند. این مناطق با موقعیت استراتژیک خود نه تنها منازعات داخلی را تشدید کرده‌اند بلکه تبدیل به مسائل بین‌المللی شده‌اند که بر امنیت و ثبات جهان اسلام تأثیرات گسترده‌ای دارند. در کشمیر، موقعیت استراتژیک منطقه به دلیل نزدیکی به مرزهای چین، پاکستان و افغانستان و همچنین کنترل منابع آبی مهم، موجب تشدید منازعات شده است. کشمیر به عنوان منبع حیاتی آب برای هند و پاکستان، در رقابت‌های ژئوپلیتیکی میان این دو کشور نقش مهمی ایفا می‌کند و هر تغییر در وضعیت آن می‌تواند بر موازنه قدرت در منطقه تأثیرات زیادی بگذارد. این وضعیت، در تضاد با بحران‌های جهانی مانند بحران آب در کشورهای خاورمیانه قرار دارد که به‌ویژه در نتیجه تغییرات اقلیمی، تهدیدات امنیتی و بی‌ثباتی‌های داخلی به‌شدت بر جهان اسلام تأثیر گذاشته‌اند. بحران کشمیر و بحران‌های آبی در سایر نقاط جهان اسلام نشان‌دهنده پیوندهای ژئوپلیتیکی میان منابع طبیعی و منازعات مذهبی و قومی هستند.

منابع طبیعی در هر دو بحران نیز تأثیر زیادی دارند. در قره‌باغ، منابع آبی، معدنی و کشاورزی اهمیت اقتصادی بالایی دارند و هر دو کشور سعی کرده‌اند با کنترل این منابع قدرت اقتصادی خود را تقویت کنند. در کشمیر، منابع آبی به ویژه رودخانه‌هایی که از این منطقه سرچشمه می‌گیرند، برای هر دو کشور حیاتی هستند و کنترل بر این منابع برای تأمین نیازهای جمعیتی، کشاورزی و تولید برق اهمیت استراتژیک دارد. در جهانی که بسیاری از کشورها با بحران‌های آب و منابع طبیعی مواجه هستند، این مناطق به‌ویژه در جهان اسلام به‌عنوان نقاط حساس ژئوپلیتیکی در آینده‌ای نزدیک در نظر گرفته خواهند شد. نقش قدرت‌های بین‌المللی نیز در پیچیدگی بحران‌ها تأثیرگذار است. در قره‌باغ، روسیه به‌عنوان متحد ارمنستان و ترکیه با حمایت از آذربایجان نقش مهمی ایفا کرده‌اند. در بحران کشمیر، رقابت‌های ژئوپلیتیکی میان هند و پاکستان و دخالت‌های غیرمستقیم چین و آمریکا بر تشدید بحران تأثیر داشته است. چین به دلیل اختلافات مرزی با هند و حمایت از پاکستان، تلاش می‌کند نفوذ خود را در جنوب آسیا تقویت کند. این رقابت‌ها و دخالت‌های بین‌المللی مشابه مداخلات کشورهای غربی و منطقه‌ای در بحران‌های مختلف جهان اسلام، نظیر بحران سوریه و یمن، هستند که مداخلات قدرت‌های خارجی باعث طولانی‌تر شدن بحران‌ها و پیچیدگی‌های انسانی آن‌ها می‌شود. ابعاد انسانی بحران‌ها نیز نقش زیادی در تشدید بی‌ثباتی داشته‌اند. در قره‌باغ، جنگ‌ها و جابه‌جایی‌های جمعیتی به تعمیق خصومت‌های قومی و مذهبی دامن زده است. در کشمیر، ناآرامی‌های اجتماعی، سرکوب‌های امنیتی و آوارگی داخلی موجب افزایش نارضایتی‌های عمومی شده است. این بحران‌ها باعث شده‌اند که اعتماد میان مردم و دولت‌ها کاهش یابد و دستیابی به صلح پایدار را دشوار سازند. این مشابَهت‌ها با بحران‌های انسانی در جهان اسلام، نظیر آوارگی‌های ناشی از جنگ‌های سوریه و یمن و بحران‌های اجتماعی در کشورهای دیگر جهان اسلام، قابل مشاهده است. به‌ویژه در دنیای اسلام که بحران‌های انسانی و پناهندگان به مسئله‌ای جهانی تبدیل شده، رویکردهای بین‌المللی باید به گونه‌ای باشند که همزمان بر حل ریشه‌های ژئوپلیتیکی بحران‌ها و نیازهای انسانی تأکید کنند.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان، مقاله پیش‌رو فاقد هر گونه تعارض منافع بوده است.

فهرست منابع

منابع فارسی

- بهرامی جاف، ساجد، جان پرور، محسن، سلطانی، ناصر. و محمدپور، علی. (۱۴۰۲). تبیین نظری مؤلفه‌های مؤثر در مناسبات ژئوپلیتیک و ارائه الگوی پیشنهادی. *پژوهش‌های جغرافیای انسانی*، ۵۵ (۳)، ۲۲۵-۲۴۱.
- جان‌پرور، محسن، جعفر فاخر، زینب. و بهرامی جاف، ساجد. (۱۴۰۲). بررسی مؤلفه‌های ژئوپلیتیکی مؤثر بر مناسبات اقتصادی کشورهای اسلامی (مطالعه موردی ایران و عراق). *بحران پژوهی جهان اسلام*، ۹ (۲)، ۱۱۲-۱۳۶.
- جان‌پرور، محسن، صالح آبادی، ریحانه. و بهرامی جاف، ساجد. (۱۳۹۹). واکاوی و تبیین بحران‌های ژئوپلیتیک جهان اسلام. *مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام*، ۲ (۶)، ۷۳-۹۶.
- جان‌پرور، محسن. (۱۳۹۷). ژئوپلیتیک برای همه، انتشارات انتخاب، تهران، ایران.
- محمدنیا، مهدی و پورحسن، ناصر. (۱۴۰۲). ارتش پاکستان و سیاست خارجی (مطالعه موردی: بحران کشمیر، بحران دبوراند و ترویسیم). *بحران پژوهی جهان اسلام*، ۱۰ (۴)، ۱۱۲-۱۳۶.

Translated References to English

- Ahmadov, E. (2020). Water resources management to achieve sustainable development in Azerbaijan. *Sustainable Futures*, 2, 100030. <https://doi.org/10.1016/j.sfr.2020.100030>.
- Aliyev, N. (2021). Russia's approaches towards Armenia and Azerbaijan: evolution of the policy or interests come first?. *Sprawy Międzynarodowe*, 151-163. <https://doi.org/10.35757/sm.2021.74.4.03>.
- Areshev, A. (2020). Turkey's Activity in the Caucasus. *Russia in Global Affairs*, 18, 56-60. <https://doi.org/10.31278/1810-6374-2020-18-4-56-60>.
- Aryal, S., & Muneer, S. (2023). Geopolitics, Conflict and Narratives: An Assessment of Kashmir Conflict after the Abrogation of Article 370. *Journal of Asian and African Studies*. <https://doi.org/10.1177/00219096231192318>.
- Asgarov, S. (2020). Military cooperation between Azerbaijan and Israel. *Sprachwissenschaft*, 61, 187-192. <https://doi.org/10.36719/2663-4619/61/187-192>.
- Avedissian, K. (2023). The Failure of the European Union to Address the Threat of Ethnic Cleansing of Armenians in Nagorno-Karabakh. *Genocide Studies International*, 15, 34 - 44. <https://doi.org/10.3138/gsi-2023-0012>.
- Avetisyan, R. (2023). The policy of extra-regional "power centers" in the process of transformation of the security environment in the South Caucasus. *Հայկական Գործընկերության Միջազգային Կենտրոնի Հարցազրույցներ* / *Armenian Army*. <https://doi.org/10.61760/18290108-hba23.3-38>.
- Bahramijaf, S., Janparvar, M., Soltani, N., & Mohammadpoor, A. (2023). Theoretical explanation of the effective components in geopolitical relations and presentation of the proposed pattern. *Human Geography Research*, 55(3), 225-241. doi: 10.22059/jhgr.2022.345557.1008508. **(In Persian)**
- Basharov, G., Shedko, F., Okolota, D., Kotova, A., & Volkova, A. (2021). Ecological dimension of conflict in Nagorno-Karabakh. *E3S Web of Conferences*. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202131104006>.
- Bazzi, S., & Gudgeon, M. (2021). The Political Boundaries of Ethnic Divisions. *American Economic Journal: Applied Economics*. *American Economic Association*, 13(1), 235-266. <https://doi.org/10.1257/APP.20190309>.
- Bhan, M., & Bose, P. (2020). Canine counterinsurgency in Indian-occupied Kashmir. *Critique of Anthropology*, 40, 341 - 363. <https://doi.org/10.1177/0308275X20929395>.
- Bredikhin, A., & Yadykina, T. (2023). China's Particular influence on the Nature of the Kashmir Crisis. *Humanities and Social Sciences*. *Bulletin of the Financial University*. <https://doi.org/10.26794/2226-7867-2023-13-4-115-119>.
- Brunt, N., & Farooq, S. (2021). The Kashmir Conflict Archive. *Photography and Culture*, 14, 469 - 481. <https://doi.org/10.1080/17514517.2021.1901451>.
- Butt, K., & Pandow, B. (2012). Investment, Industrial Growth and Conflict in Kashmir: An Analysis. *ERN: Asia*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2944651>.

- Çakmak, C., & Özşahin, M. (2023). Explaining Russia's Inertia in the Azerbaijan–Armenia Dispute: Reward and Punishment in an Asymmetric Alliance. *Europe-Asia Studies*, 75, 972 - 988. <https://doi.org/10.1080/09668136.2023.2191903>.
- Cavoukian, K. (2013). "Soviet mentality?" The role of shared political culture in relations between the Armenian state and Russia's Armenian diaspora. *Nationalities Papers*, 41, 709 - 729. <https://doi.org/10.1080/00905992.2013.767227>.
- Chernyavskiy, S. (2021). Nagorno-Karabakh Conflict in the Context of Changing Regional Geopolitics. *Post-Soviet Issues*. <https://doi.org/10.24975/2313-8920-2021-8-3-341-360>.
- Chruzik, K. (2019). Risk Management in Crisis. *Journal of KONBiN*, 49, 245 - 264. <https://doi.org/10.2478/jok-2019-0085>.
- Crane, N., & Grove, K. (2018). An active role for political geography in our current conjuncture. *Geography Compass*, 12(11). <https://doi.org/10.1111/GEC3.12410>.
- Dangroo, M. (2018). Nature of Human Rights Violations in Jammu and Kashmir. *International Journal of Research*, 5, 1048-1062.
- Erfan, A. H. (2021). The Geopolitical Influential Components in the Afghan Crisis. *Journal of Humanities and Social Sciences Studies*, 3(7), 36-43. <https://doi.org/10.32996/jhsss.2021.4.7.5>.
- Fahim, M. (2020). Pakistan and the Question of Recognizing Armenia: Pakistan-Armenia Relations, The Issue of Kashmir & Nagorno-Karabakh. *Journal of South Asian Studies*, 8(2), 39-45. <https://doi.org/10.33687/JSAS.008.02.3276>.
- Gamaghelyan, P., & Rummyantsev, S. (2021). The road to the Second Karabakh War: the role of ethno-centric narratives in the Nagorno-Karabakh conflict. *Caucasus Survey*, 9, 320 - 336. <https://doi.org/10.1080/23761199.2021.1932068>.
- Grebogi, C., Ott, E., & Yorke, J. (1983). Crises, sudden changes in chaotic attractors, and transient chaos. *Physica D: Nonlinear Phenomena*, 7, 181-200. [https://doi.org/10.1016/0167-2789\(83\)90126-4](https://doi.org/10.1016/0167-2789(83)90126-4).
- Grygiel, J. (2006). *Great Powers and Geopolitical Change*. <https://doi.org/10.1353/book.3284>.
- Gulick, E. (1982). *Europe's Classical Balance of Power: A Case History of the Theory and Practice of One of the Great Concepts of European Statecraft*. <https://doi.org/10.2307/1848519>.
- Heese, M. (2018). The War Over Nagorno-Karabakh and Its Lasting Effects on Cultural Heritage. https://doi.org/10.1007/978-3-319-91914-0_9.
- Hill, M., & Motwani, N. (2017). Language, Identity and (In)Security in India–Pakistan Relations: The Case of Kashmir. *South Asia: Journal of South Asian Studies*, 40, 123 - 145. <https://doi.org/10.1080/00856401.2017.1265418>.
- Hwang, W. (2019). Kashmir as a Symbol of Pakistan: Why Violence in Kashmir Never Stops?. *Global: Jurnal Politik Internasional*, 21(1), 27-47. <https://doi.org/10.7454/GLOBAL.V21I1.360>.
- James, C., & Özdamar, Ö. (2005). Religion as a Factor in Ethnic Conflict: Kashmir and Indian Foreign Policy. *Terrorism and Political Violence*, 17, 447 - 467. <https://doi.org/10.1080/09546550590929219>.
- Jannatov, A. (2016). A Brief History of Karabakh and the Armenian-Azerbaijani Relations: Before the First Armenian-Muslim Clash (1905-1906). <https://doi.org/10.24186/VAKANUVIS.256912>.
- Janparvar, M. (2017). *Geopolitics for All*, Selection Publication, First Edition. **(In Persian)**
- Janparvar, M., Saleh Abadi, R., & Bahrami Jaf, S. (2021). Analysis and Explanation of the Geopolitical Crises of the Islamic World. *The Fundamental and Applied Studies of the Islamic World*, 2(6), 73-96. **(In Persian)**
- Janparvar, M., Janfar Fakher, Z. and Bahrami Jaf, S. (2023). Investigating the geopolitical components affecting the economic relation of Islamic countries (case study of Iran and Iraq). *Crisis Studies of the Islamic World*, 9(2), 112-136. **(In Persian)**
- Jovic-Lazic, A. (2022). The Role of Turkey in the Second Armenian-Azerbaijani Armed Conflict Over Nagorno-Karabakh as a Reflection of Continuity and Change in Its Foreign Policy. *Medjunarodni Problemi*, 44(1), 29-49. <https://doi.org/10.2298/medjp2201029j>.

- Kahn, W., Barton, M., & Fellows, S. (2013). Organizational Crises and the Disturbance of Relational Systems. *Academy of Management Review*, 38, 377-396. <https://doi.org/10.5465/AMR.2011.0363>.
- Kaila, H., Singhal, S., & Tuteja, D. (2020). Development Programs, Security, and Violence Reduction: Evidence from an Insurgency in India. *World Development*, 130(4), 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.104911>.
- Khairunnisa Anggraeni, S. (2022). Analyzing Russia's Interests in the 2020 Nagorno-Karabakh Ceasefire Agreement. *Jurnal Hubungan Internasional*, 15(2), 338-354. <https://doi.org/10.20473/jhi.v15i2.35864>.
- Luka, A. (2021). Hindu-Muslim relations in Kashmir: A critical evaluation. *HTS Teologiese Studies / Theological Studies*. <https://doi.org/10.4102/HTS.V77I4.6227>.
- Malkani, M. (2020). Mineral Resources of Gilgit Baltistan and Azad Kashmir, Pakistan: An Update. *Open Journal of Geology*, 10, 661-702. <https://doi.org/10.4236/ojg.2020.106030>.
- Markedonov, S. (2017). Why Tensions in the South Caucasus Remain Unresolved. *PonarsEurasia - Policy Memos*.
- Markowitz, J., & Fariss, C. (2017). Power, Proximity, and Democracy: Geopolitical Competition in the International System. *Journal of Peace Research*, 55, 78-93. <https://doi.org/10.2139/SSRN.2204867>.
- Marsoobian, A. (2023). Genocide by Other Means: Heritage Destruction, National Narratives, and the Azeri Assault on the Indigenous Armenians of Karabakh. *Genocide Studies International*, 15, 21 - 33. <https://doi.org/10.3138/gsi-2023-0009>.
- Mohammad Nia, M., & Pourhassan, N. (2024). Pakistan Army and Foreign Policy (Case Study: Kashmir Crisis, Durand Crisis and Terrorism). *Crisis Studies of the Islamic World*, 10(4), 112-136. doi: 10.27834/CSIW.2403.1378.4.31.1. **(In Persian)**
- Mukhtar, S. (2021). History of Struggle for Freedom in Kashmir. *Management Science*, 8, 185-190. <https://doi.org/10.34293/MANAGEMENT.V8IS1-FEB.3774>.
- Munir, K., Khalid, I., & Shahrukh, M. W. (2021). Water conflict between Pakistan and India: Implications to regional peace and security. *Journal of Humanities, Social and Management Sciences (JHSMS)*, 2(2), 255-270. <https://doi.org/10.47264/idea.jhsms/2.2.19>.
- Nazaryan, H. (2023). Military-Technical Cooperation between the Republic of Armenia and the Republic of India. *The POLITNOMOS Journal of Political and Legal Studies*, 1(1), 21-32. [https://doi.org/10.54503/2953-8165-2023.1\(1\)-21](https://doi.org/10.54503/2953-8165-2023.1(1)-21).
- Niftiyev, I. (2023). Third-country economic consequences of Western sanctions on Russia: A thematic analysis of expert opinions in Azerbaijan. *SocioEconomic Challenges*. [https://doi.org/10.61093/sec.7\(3\).113-140.2023](https://doi.org/10.61093/sec.7(3).113-140.2023).
- Pandow, B. (2021). Communication blackout and media gag: State-sponsored restrictions in conflict-hit region of Jammu and Kashmir. *Identities*, 29, 748 - 767. <https://doi.org/10.1080/1070289X.2021.1920772>.
- Pattammal, V. (2021). Economic Impact of Terrorism in Jammu & Kashmir. *Electronic Journal of Social and Strategic Studies*, 2(2), 259-269. <https://doi.org/10.47362/ejsss.2021.2216>.
- Peyrouse, S. (2009). Is there any unity to the Trans-Caspian Region? The economic relations between Central Asia and the Caucasus. *Asia Europe Journal*, 7, 543-557. <https://doi.org/10.1007/S10308-009-0244-0>.
- Rasizade, A. (2011). Azerbaijan's prospects in Nagorno-Karabakh. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13, 215 - 231. <https://doi.org/10.1080/19448953.2011.578865>.
- Reynal-Querol, M. (2002). Ethnicity, Political Systems, and Civil Wars. *Journal of Conflict Resolution*, 46, 29 - 54. <https://doi.org/10.1177/0022002702046001003>.
- Rizki, K., & Muquita, N. (2023). Analisis Pelanggaran Hak Asasi Manusia (HAM) Dalam Sengketa Wilayah Perbatasan Kashmir. *Global Political Studies Journal*, 7(1), 88-100. <https://doi.org/10.34010/gpsjournal.v7i1.9256>.
- Sakal, H. B. (2022). The Risks of Hydro-Hegemony: Turkey's Environmental Policies and Shared Water Resources in the South Caucasus. *Caucasus Survey*, 10(3), 294-323. <https://doi.org/10.30965/23761202-20220016>.
- Schaffer, H. (2009). *The Limits of Influence: America's Role in Kashmir*. Brookings Institution Press. <http://www.jstor.org/stable/10.7864/j.ctt6wpgpr1>.

- Schofield, V. (2008). Kashmiri separatism and Pakistan in the current global environment. *Contemporary South Asia*, 16, 83 - 92. <https://doi.org/10.1080/09584930701800438>.
- Sheikh, A. (2015). Trade between Kashmir and Central Asia via Traditional Corridors of Ladakh. *International Journal of Circumpolar Health*, 2(2), 11-14. <https://doi.org/10.5296/IJCH.V2I2.8060>.
- Shukla, A., & Ali, I. (2018). Major River Systems of Jammu and Kashmir. https://doi.org/10.1007/978-981-10-2984-4_30.
- Şihaliyev, E. (2023). IRAN'S ARMENIA AND AZERBAIJAN POLICY: Geopolitical Realities and Comparative Analysis. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 329-340. <https://doi.org/10.53718/gttad.1265068>.
- Sobolewska, M., Fisher, S., Heath, A., & Sanders, D. (2015). Understanding the effects of religious attendance on political participation among ethnic minorities of different religions. *European Journal of Political Research*, 54, 271-287. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12081>.
- Tagiyev, A., & Zeynalova, S. (2023). Assessment of the Hydrogeological Conditions of the Karabagh-Mil Plain. *PAHTEI - Proceedings of Azerbaijan High Technical Educational Institutions*, 34(11), 18-28. <https://doi.org/10.36962/pahtei34112023-18>.
- Torres, R. (2021). The Role of Nagorno-Karabakh in the Shaping of Armenian and Azeri Identity. *Mural Internacional*. <https://doi.org/10.12957/rmi.2021.60446>.
- Valigholizadeh, A., & Karimi, M. (2016). Geographical explanation of the factors disputed in the Karabakh geopolitical crisis. *Journal of Eurasian Studies*, 7, 172 - 180. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.07.001>.
- Vinson, L. (2018). *The Logic of Ethnic and Religious Conflict in Africa*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/S1755048318000615>.
- Wagner, C., & Stanzel, A. (2020). Redrawing the maps in Kashmir: New geopolitical realities in the conflict between China, India, and Pakistan. <https://doi.org/10.18449/2020C52>.
- Zavras, D., Zavras, A., Kyriopoulos, I., & Kyriopoulos, J. (2016). Economic crisis, austerity and unmet healthcare needs: The case of Greece. *BMC Health Services Research*, 16. <https://doi.org/10.1186/s12913-016-1557-5>.